

La bretxa digital de gènere en l'experiència vital de les dones grans

Gabriela del Valle Gómez
Sociòloga, especialitzada en temes d'envelliment

Paraules clau: bretxa digital, fractura digital, estereotips de gènere i edat, envelliment actiu

Malgrat les dificultats en l'adaptació a les competències digitals, cada vegada més persones grans interactuen en el ciberespai; tanmateix, la doble bretxa digital, de gènere i d'edat, continua sent un desafiament per a la seva e-inclusió. Les dones grans han tingut més impediments per socialitzar-se en les tecnologies de la informació i de la comunicació (TIC) com a conseqüència de la conjunció de desigualtats que han configurat les seves biografies. L'ús i l'apropiació de les TIC pot implicar autèntiques transformacions en la seva vida quotidiana, i pot generar l'oportunitat de desenvolupar altres rols, ocupar altres espais, crear altres formes de relació personal, etcètera, la qual cosa milloraria la seva qualitat de vida. Aquest article ofereix una interpretació de la relació de les dones grans i les TIC a través del relat vital de dones catalanes que se'n van convertir en usuàries transitant l'etapa vital de la vellesa¹.

Introducció

La societat de la informació emergeix com un fenomen que ha acompanyat la creació d'una societat global i del coneixement, en la qual l'accés i l'ús de les tecnologies de la informació i de la comunicació és una font de noves oportunitats, però també de noves desigualtats socials (Bonder, 2004; Castells, 1998; García Canclini, 2004; Wolton, 2004, i Tezanos, 2004). La "societat xarxa" (Castells, 2006) ha donat lloc a noves formes de sociabilitat

---

1. El contingut de l'article es basa en la investigació desenvolupada per al projecte subvencionat per l'Institut Català de les Dones (ICD) "Anàlisi de la relació de les dones de 65 i més anys amb les noves tecnologies en els entorns associatius i formatius", dut a terme durant el 2011 per l'equip de l'Institut Català de l'Envelliment de la UAB, del qual vaig formar part.

i nous mecanismes de participació social i ha fet un entramat de l'espai de la ciutadania digital. L'accés a les TIC i el seu ús és una condició per a la participació en l'espai de la ciutadania digital; actualment, la participació és desigual i està condicionada per factors com ara la classe social, el gènere, l'ètnia o l'edat.

La bretxa digital és una manifestació d'aquestes desigualtats. La primera bretxa digital està relacionada amb l'accés a l'ordinador i a la connexió a internet; la segona afecta els usos (tant la intensitat com la varietat) i està determinada per les capacitats i habilitats de les persones per utilitzar equips i recursos TIC. Encara que la bretxa d'accés encara persisteix entre persones grans o entre grups de baix nivell econòmic i formatiu, actualment les polítiques en promouen l'ús i les habilitats (Castaño, 2008). En el cas específic de les dones grans, la bretxa digital té una expressió en ambdós sentits: en l'accés i en l'ús. Les dones se situen en una posició de desavantatge davant dels homes, a causa que en fan un ús més restringit i que requereix, generalment, menys destresa tecnològica.

Les motivacions i les barreres d'accés de les persones grans a les TIC és un tema que s'ha analitzat molt (Castaño, 2009; Miranda, 2007; Sayago, 2009). No obstant això, l'abordatge des de la perspectiva de gènere continua sent un àmbit d'interès, sobretot si l'anàlisi ajuda a identificar les barreres i els facilitadors en el procés d'apropiació de les tecnologies. Castaño (2008) es concentra en aquest punt i especifica la manera com influeixen el nivell formatiu, la trajectòria laboral, el nivell econòmic i l'edat de les dones, en la relació amb les TIC.

En la segona bretxa hi influeixen elements culturals, familiars i socials, i comprendre com estan incidint pot ser clau per intervenir (Gil, Vitores, Feliu i Vall-Llovera, 2011). En aquest context, els estereotips de gènere com a construcció social intercedida per interpretacions socioculturals podrien estar actuant negativament en el cas de les dones grans i reforçant el seu efecte amb els prejudicis d'edat. Aquesta duplicitat tindria un efecte directe en la reproducció de la fractura digital. A més, es tracta de dones que han afrontat dificultats en el desenvolupament personal i formatiu i per a la participació social. Alguns estudis remarquen la importància d'investigar els factors que ajuden a superar aquesta fractura i a mantenir-se en el ciberespai (Faulkner i Lie, 2007). Així, es considera que conèixer com operen els estereotips de gènere pot aportar coneixement sobre les barreres d'accés i ús de les TIC. I també possibilita donar visibilitat a les pràctiques i estratègies de les dones grans per formar part de la ciutadania digital. D'aquesta manera, aquest article proposa mostrar l'anàlisi de la influència dels estereotips de gènere i edat, així com també de barreres i facilitadors en la relació de les dones grans amb les TIC. Per a això es van analitzar els relats de dones que van fer el pas de no usuàries a usuàries com a mínim durant els últims tres anys abans de dur-se a terme el treball de camp, i que són membres actius en àmbits de participació, formatiu i associatiu d'entorns rurals i urbans.

1. El repte de l'ús de les TIC per a l'envelliment actiu

Segons les dades de l'Enquesta sobre equipaments i ús de tecnologies de la informació i la comunicació a les llars de l'Institut Nacional d'Estadístiques del 2018, a Catalunya utilitzen habitualment internet el 85,7% dels homes i el

84,6% de les dones. El salt generacional és notable: el 95% dels joves fa servir internet de manera habitual, mentre que només el 48,5% de les persones més grans de 65 anys navega per la xarxa (taula 1).

L'informe anual "La societat en xarxa", en la seva edició del 2018, de l'Observatori Nacional de Telecomunicacions i de la Societat (ONTSI), confirma la tendència d'aquestes dades per a Espanya. Pel que fa a la contractació de serveis TIC a les llars amb joves o persones grans, hi ha diferències en l'accés a internet, ja que nou de cada deu llars amb joves tenen connexió, mentre que, en el cas de llars amb persones grans, aquesta proporció es queda en cinc de cada deu. Quant a l'equipament individual, més del 90% dels joves disposa d'ordinador o telèfon intel·ligent, mentre que entre les persones de més de 65 anys aquests percentatges es redueixen al 59,7% en el cas

de l'ordinador i al 28,3% en el cas del telèfon intel·ligent. Les diferències en la freqüència de l'ús del telèfon mòbil encara són més grans: el 93,1% dels joves que en tenen el fan servir diàriament, mentre que entre les persones grans l'ús diari és del 36,6%. El 86,9% dels joves accedeixen a internet a través del mòbil, davant del 26,8% de les persones grans (a més, es connecten de manera més esporàdica). Quant a l'ús d'internet, gairebé tots els joves l'han utilitzat en els últims tres mesos (97,1%), fonamentalment a casa seva, a cases d'amics o al centre d'estudis. Entre les persones de més de 64 anys, l'ús d'internet baixa a un 36,9% i es fa majoritàriament des de casa. Si s'observa l'ús d'internet i del telèfon intel·ligent en els últims tres mesos, el 61,6% de les dones grans no s'ha connectat durant aquest temps, davant del 38,4% dels homes. Encara que, entre les que estan connectades, el 53,2% són dones i el 46,8% són homes.

Taula 1. Persones de 16 a 74 anys, per sexe i edat i principals variables d'ús de les TIC. Catalunya, 2018

	Total	Ús d'internet en els últims 3 mesos (%)	Ús habitual d'internet (1 vegada per setmana) (%)	Compres per internet en els últims 3 mesos (%)
Sexe				
Home	2.730.029	88,0	85,7	47,7
Dona	2.797.719	87,9	84,6	50,8
Edat				
De 16 a 24	659.239	97,8	95,8	62,2
De 25 a 34	854.198	94,5	91,1	61,4
De 35 a 44	1.222.974	97,3	96,0	60,0
De 45 a 54	1.155.520	95,0	92,8	46,4
De 55 a 64	915.625	80,0	76,6	38,4
De 65 a 74	720.192	54,2	48,5	23,1

Font: Idescat, a partir de l'Enquesta sobre equipaments i ús de tecnologies de la informació i la comunicació a les llars de l'INE.

Aquestes xifres mostren la doble fractura digital, per sexe i per edat, i també la consolidació com a usuàries de les dones un cop s'utilitza la tecnologia. Així mateix, porten a la formulació de l'objectiu de continuar l'alfabetització i capacitat tecnològica de la ciutadania espanyola, i reafirmen, al seu torn, les metes de l'agenda digital per a Europa. La bretxa digital de les dones grans és un tema prioritari d'anàlisi i intervenció, considerant que les tecnologies es poden convertir en una oportunitat per a la inclusió social de les persones grans i sobretot de les dones (Seguí Dolz, 2006; Ramírez Pino, 2008; Instituto de la Mujer, 2008).

L'ús de les TIC representa una doble cara d'inclusió i d'exclusió social per a les dones grans. D'una banda, les TIC articulen noves formes compartides de viure la vida, ja que faciliten la creació de noves xarxes socials i el manteniment de les relacions familiars (correu electrònic i xarxes socials), així com l'accés a serveis a la xarxa o que es poden gestionar des de casa (per exemple, formació per a cuidadores, fòrums de salut, gestió d'ajuts socials, programació de visites mèdiques, etc.), i representen un potencial per als proveïdors d'assistència sanitària i social i una eina innovadora per a les associacions de persones grans (COM, 2007). D'altra banda, el fet de no tenir accés a les TIC i no fer-ne ús poden limitar les possibilitats de relació social, de gestió administrativa i comercial, que podrien facilitar la vida en situacions de dependència (Ministeri de Sanitat, Política Social i Igualtat *et al.*, 2011). En síntesi, l'apropiació de les tecnologies de la informació i de la comunicació ofereix a les dones grans l'oportunitat d'empoderament en l'accés a recursos que millorin la seva qualitat de vida, i és un mitjà per envellir activament.

L'envelliment actiu ha estat definit com el procés d'optimització de les oportunitats de salut, participació i seguretat (OMS, 2002) i de formació (ILC-Brazil, 2015) per millorar la qualitat de vida de les persones en el seu procés d'envelliment. En aquest sentit, el concepte d'"activitat" fa referència a un procés de participació social, cultural i cívica que va més enllà dels aspectes físics i de treball productiu i, al seu torn, té un valor implícit d'empoderament de les persones grans pel que fa a les seves capacitats i potencialitats, i s'allunya de la concepció de la vellesa associada a limitacions i mancances. L'ús de les TIC i el paper que tenen en el procés d'envelliment és un tema present a l'agenda de polítiques europees per millorar les condicions en diferents àmbits: el treball, ja que tenen efectes positius per a la permanència en el mercat laboral, ja que proporcionen flexibilitat i desenvolupament de qualificacions; la comunitat, perquè faciliten la participació social, fomenten la inclusió social i redueixen el risc d'aïllament; i la llar, ja que prolonguen la independència i l'autonomia per romandre a casa el màxim temps possible (COM, 2005, 2007). A més, el fet que les persones grans utilitzin les TIC com els seus familiars i la resta de la població genera un efecte d'igualtat que contribueix a la seva inclusió social (Sayago, 2009).

Alguns estudis com "*Mujeres y nuevas tecnologías de la información y la comunicación*" (Instituto de la Mujer, 2008) relacionen la bretxa digital amb el factor generacional, ja que el procés de socialització configura una sèrie de rols i pautes de conducta que condicionen l'ús de les TIC. Així, la bretxa disminuiria amb les generacions futures, a causa que la cultura i la socialització TIC serien més homogènies (Querol, 2011). Per la seva banda, Castaño

(2005) argumenta que la bretxa digital és una manifestació de les desigualtats socials que depenen d'una multiplicitat de factors: a) l'estructura d'oportunitats (disponibilitat i universalitat de l'educació tecnològica, la inversió en ciència i tecnologia, els costos dels serveis i la regulació de les telecomunicacions, etc.); b) les actituds culturals relatives a l'ús d'ordinadors i de la informació que circula a la xarxa; c) el coneixement de l'idioma anglès, i d) els recursos econòmics i educatius de les persones per al domini de la informàtica.

D'altra banda, hi ha una sèrie d'iniciatives orientades a la intervenció social que tenen per objectiu promocionar accions inclusives de les dones en el món de les tecnologies: portals de bones pràctiques de TIC i gènere, guies per incorporar el criteri d'igualtat de gènere als formats electrònics institucionals i recollida de recursos (Institut Català de les Dones, 2009) i accions per a la millora en la capacitat tecnològica de la ciutadania (programa E-igualtat; programa CERES de l'Institut de la Mujer; pla Avança, i pla Avança 2; Estratègia 2011-2015). L'abast de la documentació és significatiu; tot i això, l'enfocament d'aquest tipus d'estudis i iniciatives no arriben a aprofundir comprensivament sobre la influència de factors culturals en l'adopció de les tecnologies, ni a descobrir els espais de ruptura en el distanciament i la sensació d'estranyament per part de les dones grans que han estat al marge del procés tecnològic.

2. Els estereotips de gènere i edat i la seva relació amb les TIC

Els rols de gènere tradicionalment s'han construït sobre una base "binària" de divisió sexual del treball, segons

la qual les dones s'ocupaven del treball domèstic i la cura familiar, mentre que els homes desenvolupaven la seva activitat en l'àmbit públic, pel que fa a la seva participació en el mercat formal de treball i en l'espai de les decisions polítiques, fonamentalment. En aquest sentit, el model familiarista és la base d'una organització social basada en unes línies performatives de les activitats, expectatives i dels imaginaris que defineixen les identitats de gènere (Martín Palomo, 2008).

No obstant això, aquesta tipologia està en transformació, com a conseqüència de canvis socials que s'estan succeint acceleradament des de finals del segle XX i té una influència decisiva sobre el model tradicional de reproducció dels rols de gènere. Entre algunes de les dimensions més importants d'aquests rols, destaca la transformació dels models de comportaments sexuals, reproductius i familiars (parelles de convivència més tardanes, llars unipersonals, monoparentals, baixa natalitat, maternitat tardana, feminització de la vellesa, incorporació de les dones al mercat laboral que ha diversificat la corresponsabilitat en les feines de casa, etc.). D'aquesta manera, el gènere és un concepte que denota determinades construccions culturals, formades a través de la creació d'idees sobre els rols assignats a homes i dones, una manera de referir-se als orígens socials de les identitats subjectives, una categoria social imposada sobre un cos sexual (Scott, 1990). Així, les formes en què els homes i les dones experimenten la vellesa estan relacionades amb els contextos culturals en els quals s'han constituït els patrons de comportament i les atribucions de gènere per a cada sexe (Fischer i Manstead, 2000). Jayme i Sau (1993) assenyalen que el gènere té un doble vessant: el col·lectiu, en tant que implica l'adaptació

de les persones a les expectatives de la societat i als rols de gènere, i l'individual, referit a la manera en què cada persona viu el seu propi gènere. La identitat de gènere és l'experiència personal del rol de gènere, i aquest és l'expressió pública de la identitat de gènere.

Per la seva banda, els estereotips són creences exagerades que estan associades a una categoria (raça, sexe, edat, classe social, etc.) la funció dels quals és justificar (racionalitzar) la conducta en relació amb aquesta categoria (Colom, 1997). Hi ha una estreta relació entre els conceptes d'estereotips, prejudicis i discriminació, i el seu efecte sobre les actituds. El prejudici es defineix com el conjunt de creences i judicis de caràcter negatiu sobre un grup social. Estan compostos per coneixements, judicis i creences, i com a tals constituïts per “estereotips”, és a dir, que aquests últims són el component cognitiu dels prejudicis. Els estereotips faciliten la identitat social, la consciència de pertinença a un grup social, a través de l'acceptació i identificació i la integració grupal, i tenen un valor adaptatiu, ja que ajuden a comprendre el món d'una manera simplificada, coherent i unificada. Així mateix, com que són apresos en la interacció social, els estereotips es poden extingir amb el temps (González Gabaldón, 1999). Jayme i Sau (1993) argumenten que en l'anàlisi de la personalitat hi ha algunes dimensions clàssiques diferenciades per gènere que s'associen a masculí o femení, que si es posen en relació amb altres paràmetres com l'espai exterior i interior de les interaccions pot portar a la classificació que es mostra la taula 2.

Així, doncs, és possible observar que en una primera classificació basada en els estereotips de gènere, la seva

Taula 2. Dimensions de personalitat clàssiques diferenciades per gènere

Activitat	Espais	Masculí	Femení
Pública	Exterior	Activitat, dominància, control, agressivitat	Passivitat, submissió, labilitat, inhibició
Privada	Interior	Passivitat, submissió, labilitat, inhibició	Activitat, dominància, control, agressivitat

Font: Jayme i Sau (1993: 249).

influència sobre la personalitat varia segons si es tracta d'activitats públiques o privades, en espais interiors o exteriors, i és possible, fins i tot, que aquestes s'inverteixin en els seus patrons de comportament. Aquest plantejament és interessant a l'hora de reflexionar sobre els rols de gènere en la vellesa. Prieto (2009) argumenta que en la vellesa les identitats tendeixen a construir-se per disposicions culturals que es defineixen per oposicions entre elles:

- La centralitat davant del perifèric: els homes centralitzen l'espai de la cultura, sobretot aquells espais de poder com la política, la presa de decisions a la llar, entre d'altres; mentre que les dones han romàs en els marges del poder, per la qual cosa han elaborat estratègies adaptatives per desenvolupar-se en conseqüència.
- L'espai del públic davant del domèstic: directament relacionat amb el punt anterior, Prieto afirma que l'espai públic constitueix el lloc per excel·lència per a la construcció de la identitat masculina. L'espai privat i de la llar no es tracta específicament d'un lloc de les dones, sinó que és un espai dels homes en el qual les dones construeixen les seves possibilitats d'identitat.

- La independència davant de la dependència: els valors més masculinitzats es posen en dubte quan es presenten signes de dependència en els homes, i es qüestiona la seva posició per “posar les normes”. En aquest clima masculí és en el que les dones construeixen la seva identitat heterònoma, per ser i cuidar els altres.
- La façana quotidiana de l'extraordinari: la dona ha de representar l'estabilitat per sostenir els riscos que l'home assumirà fora de casa.
- El racional davant de l'emocional: sembla que en la vellesa els valors considerats positius s'inverteixen, sovint, provocant més dificultats en els homes per assumir i comprendre els propis sentiments en aquesta nova etapa.

No obstant això, també s'afirma que actualment no hi ha una dicotomia tan marcada entre els atributs adscrits als sexes, sinó que s'ha experimentat una similitud entre els atributs conferits als homes i les dones (Colom Bauzà, 1997). Això estaria marcat pels canvis en l'“autoconcepte” que les dones tenen de si mateixes a causa de l'atribució de característiques instrumentals, a més de les expressives. Aquest procés s'ha basat en els canvis socioculturals que es desenvolupen a partir de la dècada dels seixanta i a partir dels quals s'han transformat substancialment els rols de les dones. En aquest sentit, Prieto i altres (2009) afegeixen una noció important en l'experiència de la constitució de les identitats de gènere en la vellesa: més enllà d'aquest joc d'oposicions en la construcció de les identitats en aquesta etapa de la vida, la vellesa es conjuga en femení. Això es basa en el fet que les dones tenen més

pes en l'estructura demogràfica, i en el protagonisme en la cura familiar. Així mateix, la consciència i el coneixement sobre l'autocura les situa positivament, fonamentalment quant a l'acceptació del pas dels anys. Les habilitats per incrementar l'autonomia, per ocupar el temps i per saber com recrear situacions difícils emocionalment les posiciona favorablement, i guanyen espais de poder respecte als homes que es resisteixen als nous canvis.

3. Identitats de gènere, estereotips i TIC

La literatura sobre la relació entre gènere i tecnologies es va començar a desenvolupar a partir dels anys setanta, en la línia dels moviments llibertaris de gènere que venien de la dècada anterior, i va donar l'oportunitat al moviment feminista de reivindicar la participació de la dona en la ciència i la tecnologia. Els enfocaments teòrics van contextualitzar i van situar històricament la relació de la dona i el desenvolupament tecnològic, tant des del punt de vista de l'accés i l'ús com de la creació de dispositius tècnics, així com la seva influència en l'estructura de poder de la societat. A través d'aquestes lectures teòriques del gènere i la tecnologia es van consolidar els corrents del feminisme liberal, l'ecofeminisme, les feministes socialistes i les constructivistes (Vergés *et al.*, 2009). En la revisió de Gil-Juárez, Vitores, Feliu i Vall-Llovera (2011), s'argumenta la infravaloració de les habilitats tecnològiques de les joves i una menor confiança que els homes, que, a més d'expressar menys interès pels ordinadors, també senten més ansietat (He i Freeman, 2009; Meelissen i Drent, 2008; Todman, 2000). En aquest sentit, els estudis indiquen que, en les persones joves, les experiències positives amb les TIC des dels primers contactes i la informalitat en l'aprenentatge faciliten que es converteixin en usuaris/

àries experts. Malgrat això, les noies tenen menys experiències positives, i això impacta negativament en el procés d'aprenentatge d'usos experts (Baldassarri *et al.*, 2009; Hackbarth, 2001). Aquests comportaments apresos contribueixen a la formació d'identitats diferents, tant en aptituds com en competències d'ús de les TIC.

En aquest sentit, la falta d'interès de les dones per les tecnologies està determinada per una construcció sociocultural sobre el tema, que associen a una activitat pròpia dels homes (Wajcman, 2006). Les competències tecnològiques estan performades pel gènere. Es considera que els homes són més competents per una suposada afinitat amb atributs de masculinitat, mentre que a les dones els mancarien aquestes competències en la performativitat de les seves feminitats (Cockburn, 1992). La indagació sobre les qüestions simbòliques construïdes al voltant del gènere i la seva relació amb les tecnologies és una manera de descobrir alternatives d'intervenció en aquest sentit, que ajudin a ampliar la quantitat de dones grans que accedeixen a les TIC aprofitant l'oportunitat que ofereixen davant d'alguns problemes socials de les persones grans.

4. L'accés a les TIC i el seu ús: la perspectiva generacional i de cicle vital

La implantació del ciberespai en la vida quotidiana influeix en els estereotips d'edat; es produeix una associació constant entre la joventut i la tecnologia, construïda sobre denominacions com la de “nadius digitals” o de “generació xarxa” (Querol, 2011).

Els estereotips de l'edat es troben tant entre grups de població jove (Montañés i Latorre, 2004) com entre grups

de persones grans (Chasteen *et al.*, 2002). Aquest factor pot operar des de fora, és a dir, des dels valors que la societat imposa a l'etapa de la vellesa, i, extensivament, sobre les persones grans; o bé com una “autolimitació”, ja que elles mateixes perceben l'edat com una limitació per a la participació social i l'experimentació en diferents àmbits de la vida quotidiana (aprenentatge i exercici físic, entre d'altres). Al seu torn, actuen negativament quan mantenen al marge del ciberespai les persones grans, desincentivant i infravalorant l'esforç i l'interès de cada vegada més persones grans que lluiten per deixar enrere aquesta barrera d'inclusió digital. La caracterització estereotipada de les persones grans es basa en una sèrie de “mites” que reforcen la idea de considerar-les com una “càrrega per a la societat” i es construeix en oposició a la idea de joventut (Fernández Ballesteros, 1992; Losada, 2004; Duque y Echanogorria, 2008). Al contrari, les percepcions positives de les persones grans i sobre la vellesa tenen efectes sobre l'increment de l'esperança de vida i en l'adaptabilitat en aquest procés (Levy *et al.*, 2002). En la taula 3 es reproduïx una classificació de mites sobre la vellesa i els seus protagonistes i com és la realitat.

Pel que fa a la inclusió digital de les persones grans, de vegades es produeix una perillosa associació d'estereotips negatius i un suposat desinterès i capacitat de les persones grans per adquirir nous aprenentatges, que formen part dels mites més clàssics. Castaño i altres (2009) argumenten que, malgrat les dificultats que presenten en aquest àmbit, el fet de disposar de més temps lliure per dedicar a desenvolupar els interessos personals és una motivació important per accedir a les TIC i utilitzar-les. La mateixa autora assenyala que les motivacions de les dones grans

Taula 3. Els mites i els fets sobre la vellesa

Mite	Fet
La vellesa comença als 65 anys	La vellesa no comença a una edat uniforme, sinó que és variable individualitzada
Les persones grans són un col·lectiu homogeni	La diversitat és una característica de l'experiència de la vellesa, basada en l'heterogeneïtat de trajectòries vitals, la pertinença generacional, el lloc de residència, les històries familiars, etcètera
La persona jubilada ha passat a una fase d'improductivitat	La improductivitat es pot interpretar de diverses maneres, depenent de les circumstàncies de la persona
Es produeix una retirada progressiva dels interessos de la vida, fins i tot fins a arribar a l'aïllament	Moltes persones grans s'interessen per diversos projectes socials, fins i tot augmenta la seva participació
Les persones grans es troben molt limitades en les seves aptituds	Les persones grans tenen moltes possibilitats
Les persones grans són inflexibles i incapaces de canviar i d'adaptar-se a noves situacions	Moltes persones grans no només s'adapten contínuament a noves situacions, sinó que ens ensenyen a través de l'exemple
La vellesa pot venir acompanyada de pèrdua de memòria	La pèrdua de memòria es pot donar a qualsevol edat
Les persones grans són dependents	La majoria de les persones grans viuen de manera independent
La persona gran és una figura idíl·lica que viu en un context feliç ple d'afecte	Hi ha moltes i variades situacions en aquesta etapa
La vellesa és una etapa totalment negativa	La vellesa és una etapa vital peculiar
La persona gran és conservadora i dipositària de la tradició	Cada persona reflecteix l'essència de la seva personalitat a mesura que passa el temps
En la vellesa es renuncia a la sexualitat	Amb l'edat no desapareix la sexualitat

Font: Pérez Serrano, G. (coord.) (2004). Calidad de vida en personas mayores. Madrid: Dykinson.

per apropar-se a internet són de naturalesa pràctica i s'organitzen entorn de tres categories: 1) motius laborals (formació en l'àmbit del treball), 2) motius familiars (els fills ho necessitaven per estudiar i elles s'hi van adaptar gradualment) i 3) la necessitat de comunicar-se amb la família i amistats. A les persones grans els ha mancat una socialització en aquest àmbit; en el millor dels casos, per motius personals les TIC es van introduir durant l'última etapa de les seves trajectòries laborals. Les generacions més properes a l'actualitat (desenvolupament, *baby boom* i

de la Transició) responen més a les característiques d'una consciència de drets adquirits i socialitzada en una cultura més participativa (Duque i Echanogorria, 2008); tanmateix, entre elles encara continua persistint la desigualtat digital.

La perspectiva generacional ajuda a comprendre els valors, els rols i les rutines quotidianes que donen sentit al projecte vital de les dones i els homes que els constitueixen. Aquests marcs d'entesa ajuden a comprendre les dificultats i les pràctiques socials de

les persones grans davant de les tecnologies. Com es van construir les seves trajectòries laborals, quines van ser les seves oportunitats de formació i de participació sociocultural, quins nivells d'ingressos tenien les seves llars: cada un d'aquests factors incideixen en els coneixements i la permeabilitat respecte a l'apropiació de les TIC en la vida quotidiana. Només així evitarem una visió evolucionista-tecnològica de les generacions i considerar que les més recents són “millors” per atendre la diversitat de trajectòries personals (Querol, 2011).

En aquest sentit, la decisió d'estudiar el col·lectiu de dones de més de 65 anys està basada en una perspectiva de cicle vital, no cronològica de l'envelliment, que recupera el caràcter dinàmic que constitueix la biografia de les persones (Villar i Triadó, 2006). La noció de cicle vital fa referència a determinades situacions de les seves trajectòries que són significatives per a les persones. Els 65 anys no són una línia fixa de tall, sinó tot al contrari, conviden a analitzar els processos d'apropiació de les TIC en unes circumstàncies i contextos vitals determinats. El moment vital de la prejubilació, per exemple, malgrat que en el cas de les dones grans no és una situació generalitzable, ja que una part d'elles no ha participat en el mercat formal de treball. Per a elles prenen protagonisme altres situacions, com la recuperació del projecte personal després de l'etapa de les obligacions familiars, la vivència de la viduïtat, la cura de familiars amb dependència, etcètera. El repte per a l'anàlisi és intentar evitar el reduccionisme del “problema de les dones en les TIC” (Gil *et al.*, 2011) com si es tractés d'un problema de les dones amb les TIC, ja que és el gènere i les identitats femenina i masculina el que està en qüestió.

5. Model d'anàlisi

El model d'anàlisi es va construir des de la perspectiva de considerar l'accés a les TIC i el seu ús com una oportunitat per a l'envelliment actiu. Les dones grans han d'esquivar estereotips de gènere per introduir-se en el món tecnològic i aprofundir en els seus usos. Els estereotips, en part, s'han consolidat a través de les pràctiques socials de les generacions de pertinença. Per tant, la perspectiva generacional és clau per comprendre el procés d'apropiació de les TIC per part de les dones grans. L'anàlisi de la relació entre les TIC i el cicle vital de les dones grans posarà de manifest el significat que la tecnologia té per a elles, en quins moments de les seves vides decideixen fer-hi incursions i com canvien o doten de nous sentits la vivència de les seves quotidianitats. En aquest sentit, el fet de convertir-se en usuàries tecnològiques pot generar espais de ruptura amb l'acceptació de rols assignats tradicionalment, cosa que pot produir el canvi de la funció dels estereotips que els haguessin reforçat. Així, la tecnologia es torna constitutiva de les identitats de les dones grans en les quals operen una sèrie de factors com a facilitadors o com a barreres per accedir a les TIC i utilitzar-les. Alguns d'ells funcionaran com a reforç dels estereotips i d'altres com factors clarament de resistència i ruptura.

Per a la recollida de dades s'han fet entrevistes en profunditat semiestructurades. Els temes que s'hi aborden identifiquen les situacions vitals en les quals les TIC han estat significatives per a les dones grans, així com la seva influència en la construcció d'identitats de gènere. Les entrevistes van respondre a un criteri de mostreig intencional. Es van entrevistar vuit dones de més de 65 anys que viuen a Catalunya i que utilitzen l'ordinador des de fa

tres anys com a mínim, fonamentalment internet. Es va contactar amb aquestes dones en espais de participació i en programes d'universitat per a persones grans. Per aconseguir més diversitat entre les persones consultades, es va buscar que residissin tant en context urbà (ciutat de Barcelona) com en rural² (pobles de menys de 5.000 habitants) de Catalunya. Així mateix, també es va buscar diversitat en el nivell d'estudis, l'estat civil, les característiques de la unitat de convivència (viuen soles, en parella, amb familiars) i en les ocupacions desenvolupades com a activitat principal al llarg de les seves vides (treball productiu i reproductiu). Es van analitzar un total de set entrevistes: quatre d'urbanes i tres de rurals. L'anàlisi de contingut es va efectuar amb el suport del programa Atlas Ti.

6. Resultats

Tot seguit presentem els principals resultats de l'anàlisi dels relats de vida, ordenats segons les dimensions següents: a) barreres, b) facilitadors, c) motivacions, d) moment vital, e) estereotips de gènere i f) usos / no usos de les TIC.

a) Les barreres

Entre les barreres identificades, n'hi ha algunes de directament vinculades a la generació, com les dificultats d'adaptació als canvis de programari i a la comprensió del llenguatge informàtic en general. La falta de confiança i seguretat personal es va associar a una desconexió generacional respecte a l'entorn tecnològic, que emergeix com un univers nou i desvinculat de les pràctiques socials habituals. La quotidianitat es construeix a partir de relacions familiars i de proximitat, així com per la realització d'activitats que només permeten l'ús de

l'ordinador quan s'interposa una necessitat suficientment justificada. La cura familiar es connecta amb la barrera anterior i queda en evidència el seu valor com a temps de treball que impedeix tant l'accés com l'aprenentatge d'usos més avançats de les TIC.

Un altre component que limita l'accés a les TIC i el seu ús és la prioritat que imposa la parella masculina en l'organització del temps i les activitats que es fan a la casa, ja que es dona més importància a les que "corresponen" al treball de cura i es rebutgen les d'ús tecnològic. El cost econòmic de l'ordinador i la connexió a internet també són percebuts com a barreres. En el context rural és més difícil compensar la falta d'ingressos individuals amb l'accés a equipaments públics, perquè els espais socioculturals amb equips i connexió a internet lliure poden estar ubicats lluny del domicili, i, al seu torn, també disminueixen les possibilitats d'accés a recursos de suport per a l'aprenentatge.

L'edat emergeix com una barrera associada a l'estat de salut, fonamentalment en relació amb la capacitat cognitiva i amb la impossibilitat de romandre gaire temps davant l'ordinador per problemes musculars, ossis, de vista, etcètera.

---

2. S'ha seguit un equilibri d'àmbits de participació. El nivell d'ingressos delimita la mostra a realitats de classe mitjana; una mostra amb usuàries de nivell d'ingressos inferior pot donar més complexitat a l'anàlisi, encara que els estereotips continuaran tenint un paper decisiu atesa la seva base sociocultural de constitució. No obstant això, una primera exploració sobre la transformació tecnològica en la vida quotidiana de les usuàries TIC pot aportar pistes per construir un mapa situacional sobre l'efecte dels estereotips de gènere, que posteriorment podrà ser comparat amb trajectòries de persones que no participen en equipaments i d'un altre perfil socioeconòmic (nivells d'ingressos i educatius inferiors, etc.).

b) Els facilitadors

Respecte als facilitadors, ocupen un lloc central tres dimensions: a) la proximitat dels equipaments socioculturals (específicament, els centres per a persones grans); b) la metodologia d'aprenentatge, i c) el suport mutu i el familiar.

La proximitat dels equipaments que imparteixen formació en l'ús de l'ordinador i d'eines TIC facilita a les dones que treballen cuidant els seus familiars (parella i nets/netes, principalment) que puguin combinar les activitats quotidianes amb la realització dels cursos. En aquest tema en concret, la variable del gènere hi té un paper favorable, en el sentit que hi ha un costum de sincronitzar diverses tasques al mateix temps que permet a les dones organitzar-se per passar pel casal de barri a fer el curs d'informàtica, practicar, etcètera. Així, la capacitat d'organitzar el temps de treball reproductiu ofereix un marge d'autonomia per participar en activitats fora de casa. L'equipament (centre de persones grans, associació, aula, etc.) on es fa el curs és un espai important per a les relacions socials, i la tecnologia, un nou element per generar vincles interpersonals.

Quant a la metodologia, es valoren molt positivament les formes personalitzades d'accés i ritme d'aprenentatge: han identificat com a ideals els espais informals d'accés a les TIC als equipaments on es pugui utilitzar un ordinador per persona i estar-s'hi el temps que necessitin per a la comprensió dels continguts. L'ajuda d'apunts i la repetició de cursos per afirmar i repassar continguts complementen els recursos metodològics. Es podria dir que són recursos creats per elles mateixes. El suport mutu entre companys/

anyes i l'ajuda de voluntaris/àries són clau en el procés; algunes valoren tant aquest recurs que posteriorment es fan voluntàries. Així mateix, el suport familiar és un altre facilitador clau en l'accés a les TIC i el seu ús: l'ajuda dels fills/filles i nets/netes és un aspecte rellevant en aquest sentit, sobretot en l'impuls per aprendre amb un afegit de motivació que ve donat pel regal d'un dispositiu tecnològic o per compartir aprenentatges amb nets/netes.

La conjunció de facilitadors incideix en la inclusió social de les dones grans perquè poden entrar en el ciberespai i en el procés troben nous espais de relació social, més igualitaris i sobre temes que faciliten el contacte intergeneracional. Les dones adverteixen que una bona part de les barreres existents s'esquivaran en el futur gràcies al relleu de noves generacions que estaran socialitzades en l'ús de les TIC i per a les quals la continuïtat en l'ús serà més senzilla.

Les emocions també tenen un espai clau en la lectura de gènere de l'accés a les TIC; en el discurs sobresurt la necessitat d'utilitzar instruments que permetin mantenir els llaços d'afectivitat entre les persones properes (amics i família), una pràctica de cura intercedida per la tecnologia i la transmissió de valors intergeneracionals. Així mateix, s'ha assenyalat reiterades vegades la vergonya que provoca les dificultats en l'accés, i també s'explica que, un cop complert l'objectiu de controlar l'eina, les usuàries manifesten un gran sentit de seguretat i reafirmació personal. Es tracta d'una important conquesta sobre un àmbit de coneixement sobre el qual històricament s'han sentit deslegitimades en la seva capacitat per controlar-lo. Així doncs, quan es comprova la destresa en l'ús, el sabor del triomf és doble, això és, tant personal com social. A

continuació, es mostra un exemple d'aquests facilitadors expressat per una de les dones entrevistades:

“Primer vaig pensar que era tonta; després vaig pensar que no era tonta, que simplement era una cosa [campus virtual UAB] que desconeixia i que si [no] ho sabia fer, aprendria a fer-ho —si no en dues vegades, en deu, és igual—, però havia de saber fer-ho. Després vaig pensar... també per l'orgull de pensar que si els altres poden, jo també puc; sempre he cregut que el que poden fer altres persones també ho puc fer jo. Les dones sempre cometem l'error de deixar als homes que ens resolguin els problemes tècnics. No, rotundament, i això ho dic a totes les senyores: no deixem mai que ens facin res, perquè allà és on nosaltres som un tipus de víctimes que de vegades, potser, ens convé” (dona de l'àmbit formatiu, 72 anys, context urbà).

La influència de la trajectòria laboral en l'accés i ús és relativa, atès que no s'ha identificat com un factor favorable a l'aprenentatge, ja que s'argumenta que només s'utilitzaven alguns programes específics per a l'Administració, una característica que es manté en les dones que actualment tenen entre 65 i 75 anys.

c) Les motivacions en l'accés a les TIC i el seu ús

Entre les motivacions més importants hi ha la necessitat de lluitar contra l'analfabetisme digital, la necessitat d'ocupar el temps, l'interès per aprendre coses noves i la curiositat. L'esforç i la perseverança col·laboren amb aquestes motivacions. Algunes de les entrevistades remarquen el plaer i l'entreteniment que els proporciona l'ús de les TIC, i senten com a més gratificant i preferent l'ús actual al que

podria haver estat durant la fase de treball remunerat. En el cas de les entrevistades que participen en espais de formació, apareix l'interès per accedir a informació especialitzada i aplicar eines informàtiques per a l'aprenentatge. El voluntariat tecnològic també és una motivació per continuar formant-se i adaptant-se als canvis tecnològics. En general, les motivacions estan molt connectades amb el moment vital, com veurem en el punt següent.

d) El moment vital de l'accés a les TIC i el seu ús

Hi ha alguns moments del cicle de vida que les entrevistades consideren clau en el seu relat i que marquen alguna transició o canvi en les històries de vida. En alguns casos, hi té un paper actiu l'accés a les TIC, i els més exemplificatius són la viduïtat i el final de la cura familiar intensiva o, al contrari, l'inici de la cura a persones amb dependència. La citació que segueix exemplifica com l'ús de l'ordinador va significar un espai de respir en la cura a un familiar dependent, que molt probablement va implicar un recurs saludable per a la sobrecàrrega emocional del moment.

“En el procés d'evolució de la dependència del meu marit, l'ordinador em va servir perquè em va facilitar fer-li companyia, estar més temps a prop d'ell i poder seguir amb les meves tasques. A més, jo abans feia molt punt i cosia, però em van operar de les dues espatlles, dels dos canells, i això no m'ho permet, i l'ordinador sí que puc... llavors, em fa companyia, escric, faig *power*, envio correus, sempre intentant que el que faci sigui positiu per a mi i per a algú més, també. La informàtica m'ha servit per a molt” (dona de l'àmbit associatiu, 81 anys, context urbà).

La jubilació sorgeix amb menys força, en part perquè el treball poques vegades ha estat el fil conductor del relat de vida com a element principal. La feina té presència en el discurs, però és més important l'espai del treball reproductiu i les connotacions afectives i de construcció de la identitat que té en conseqüència. La viduitat i la dedicació a la cura familiar són moments vitals que en la majoria dels casos presenten interdependència amb els estereotips de gènere, com veurem a continuació.

e) Els estereotips de gènere

L'anàlisi mostra que els moments vitals més significatius en el relat de les dones entrevistades es vincula a pràctiques socials assignades a les dones: a) el treball reproductiu, b) l'acabament de l'etapa de la cura familiar intensiva i c) la viduitat. La narració de la relació amb les TIC de les dones grans connecta experiències tecnològiques importants amb aquests moments vitals. A continuació, es reproduceix una citació que deixa veure com la tecnologia va donar resposta a un buit existencial després de la mort sobtada del marit, al qual cuidava. L'experiència de l'entrevistada també reflecteix la inexactitud dels estereotips d'edat, i mostra que, davant de situacions de ruptura, es viu una nova oportunitat d'aprendre i fer cada vegada més activitats noves:

“El meu marit va tenir una malaltia llarga... La segona vegada que el van operar d'un aneurisma es va morir d'una infecció. Es va morir de cop, va passar molt ràpid, i jo necessitava fer altres coses. Ell tenia 67 anys. Jo havia de distreure'm, perquè la vida seguia i jo no li podia portar problemes a la meva filla de cap tipus [...], i, sobretot, que calia aprofitar la vida fins al final. L'havia d'aprofitar amb dignitat i havia de donar-li ànims a la

gent que m'envoltava, és a dir, a tota la meva família. Llavors, clar, els estudis és el que més [m'] agradava, també m'agrada molt fer labors, però vaig pensar que havia passat l'època de fer-les, perquè fer labors equivalia que no pensés, i a mi el que em convenia per distreure'm d'aquest disgust que tenia era omplir el meu cap al màxim amb els meus estudis, i que hi havia moltes coses per fer per seguir endavant. Encara penso avui que si tingués mil vides, me'n faltarien més per fer tot el que m'agradaria fer; per molt que es visqui, mai no se sap prou, i a mi m'agrada saber al màxim. Diguem que soc una entremetedora de la vida, m'agrada la vida i penso viure-la fins al final” (dona de l'àmbit formatiu, 72 anys, context urbà).

En els relats que situen les TIC en moments vitals crítics, es fa referència a l'elaboració d'històries de vida, en què s'aprenen a utilitzar noves funcions per afegir fotos, editar textos, buscar informació, etcètera. És interessant observar en una de les narracions la recuperació de la pròpia vida anterior al casament; és a dir, es necessita recuperar una identitat profunda, més enllà dels rols familiars reproductius com a esposa, mare, àvia.

“Vaig fer la meva pròpia història de vida, sí. No arriba als meus nets, va ser fins que em vaig casar, amb fotos de quan era petita, dels meus pares quan es van casar, jo de petitona, d'èpoques de guerra perquè vaig néixer el 32, i vaig posar-hi algun record, no gaires, de quan anàvem al refugi, coses que em venien a la memòria [...]. També després he fet altres coses, per exemple, recuperar totes les fotos dels meus fills, des que eren petits fins que es feien grans; alguna l'he retocat si estava feta malbé. Ara

tenim un company voluntari que ens ajuda molt amb tot això”, (dona de l'àmbit associatiu, 78 anys, context urbà).

Observant els vincles entre les dimensions queda explícita la influència de la divisió sexual del treball dins i fora de casa com una dimensió estructural en l'accés a les TIC. Cal aclarir que aquesta situació podria estar vinculada a les oportunitats de formació i desenvolupament personal en general; tanmateix, les trajectòries mostren una ruptura quan es registren punts de transformació en totes les rutines del treball reproductiu o en part d'elles. Les dones que s'han dedicat a la cura familiar completament, just quan els fills se'n van de casa i els nets estan escolaritzats troben hores per poder aprendre coses que els resulten interessants, i és en aquell moment quan apareix la tecnologia. Algunes argumenten que els homes tenen més possibilitats d'aprendre perquè disposen de més temps lliure per fer-ho. En relació amb l'ús de l'ordinador a casa, hi ha dos episodis singulars que conviden a la reflexió sobre com operen els estereotips de gènere a l'espai privat a través d'un procés desigual en el poder per prendre decisions en l'ús de l'espai i el temps. En primer lloc, l'espai de la casa en el qual es fa servir l'ordinador; les experiències de la viduitat tenen com a efecte una reestructuració d'espais i funcions a la llar. En una de les entrevistes, l'habitació matrimonial es transforma en l'estudi i el lloc on es desenvoluparan les noves activitats, com l'ús de l'ordinador i la formació universitària.

Així mateix, en altres narracions s'explica que el que abans era l'estudi on “el marit passava més hores”, ara està en fase de remodelació i el portàtil és al menjador. El segon fet destacable és el cas d'una voluntària tecnològica que

ha trobat un terreny de passió en el tema, però que no en pot gaudir a casa seva perquè a la seva parella no li agrada i perquè no pot treure hores de feina de la seva cura. Les trajectòries laborals productives corresponen a treballs feminitzats, com el de dependenta, secretària, modista, perruquera, etcètera. Només dues d'elles van aconseguir una empremoria personal. En tractar-se de persones que pertanyen a una cohort generacional en la qual les dones ocupaven el lloc de producció de benestar familiar i l'home assumia el rol de treballador productiu, hi ha una desigualtat per accedir al coneixement i al lleure. Aquest és un dels relats en aquest sentit:

“No vaig treballar perquè em vaig casar als 20 anys, just quan vaig acabar els estudis. Vaig fer l'últim examen al setembre i a l'octubre em vaig casar. Llavors el meu marit tenia botiga, restaurant, fleca, i ja no em vaig poder moure d'allà” (dona de l'àmbit associatiu, 76 anys, context rural).

També es registren usos que inverteixen la lògica de distribució de tasques establerta segons el binarisme home/dona, on les dones assumeixen la realització d'activitats que abans feien les seves parelles. Per exemple, algunes gestions administratives o el seguiment dels comptes del banc i de la despesa familiar. Així mateix, es fan usos de manera diferenciada; per exemple, els homes organitzen viatges, les dones busquen informació, o bé deleguen accions concretes en els seus companys masculins de les associacions o en els seus gendres.

f) Els usos i no usos de les TIC

La finalitat d'analitzar els usos és la d'observar com

influeixen en el procés d’apropiació tecnològica i com impacten en temes d’envelliment actiu. En aquest sentit, es posen en relleu alguns usos que van ser clau en l’etapa d’“entrada” del procés d’aprenentatge i ús amb més intensitat. Quan controlen l’instrument, es tornen aficionades a activitats de la formació, com accedir al campus virtual, a la documentació que necessiten i per facilitar l’aprenentatge en general. En el cas de les persones que participen en àmbits associatius, les inquietuds han estat d’índole més personal o per participar en àmbits polítics, culturals o religiosos.

Respecte als usos de les TIC en temes de salut, en general és de bastant baixa intensitat (per interès quan li passa alguna cosa a algun familiar). També s’utilitzen per buscar informació sobre viatges, llocs i temes d’interès, i per relacionar-se amb amics i familiars. Podem afirmar que l’aspecte relacional és clau en el valor dels usos i, possiblement, un dels valors reconeguts com a més importants. Relacionar-se amb coetanis, mantenir i renovar les xarxes afectives, accedir a informació sobre familiars que viuen lluny, ajudar altres persones a aprendre a utilitzar les TIC, parlar amb els nets/netes sobre alguns temes, jugar amb ells/elles en línia, etcètera.

La majoria de les persones entrevistades troben que l’ús de les TIC pot ser molt útil en situacions de solitud i argumenten que n’augmenten l’ús quan se senten soles, o quan ja no tenen res per fer (sense relació social), i manifesten que han canviat de manera important les seves vides després d’enviduar. En aquest sentit, es poden relacionar alguns dels usos de les TIC, com la gestió de la banca en línia, les compres virtuals o per gestionar cites

de salut. No saben buscar informació sobre recursos d’ajuda per a la vida diària, no els interessa participar en fòrums sobre temes específics i l’ús del xat és reduït, encara que tenen més inquietud per aprendre. Aquests usos i no usos estan relacionats també amb un tipus d’activitats de la vida quotidiana segons uns rols de gènere, i promocionar-los podria ajudar a suportar situacions que requereixen suport per desenvolupar activitats de la vida diària; per exemple, encarregar la compra per internet i gestionar el lliurament a domicili.

7. Conclusions

Els estereotips de gènere, així com els factors educatius, laborals i generacionals, influeixen en la inclusió digital de les dones grans

L’anàlisi efectuada cristal·litza el paper central d’alguns factors associats als estereotips de gènere en la relació de les dones grans amb les TIC. La divisió sexual del treball és una dimensió central en aquesta relació i demostra els efectes negatius d’aquest contracte social en les diferents generacions de dones. L’assignació de determinats rols socials, la realització d’unes pràctiques delimitades a l’espai del privat, amb la consegüent càrrega de treball reproductiu, han tingut conseqüències per a les seves trajectòries vitals. La cura implica una càrrega rígida de feina durant tot el cicle de vida que té conseqüències directes sobre la disponibilitat del temps lliure i sobre la possibilitat de decidir el desenvolupament personal i la recerca d’oportunitats de formació i de participació social.

La dimensió generacional és igualment neuràlgica; les trajectòries analitzades demostren que la dedicació a la cura familiar en exclusiva i la “doble presència” quan també

treballaven fora de casa les han mantingut allunyades de la revolució tecnològica de la informació, possiblement perquè no era necessària per a la reproducció d'unes rutines bàsiques de treball. No obstant això, sí que van ser protagonistes del desenvolupament d'un altre tipus de tecnologies, com és la d'aparells domèstics, perquè aquests sí que fan més "eficient" l'ús del temps en les feines de casa per sumar altres responsabilitats simultànies, i aquest rol no ha tingut cap tipus de reconeixement. Aquestes dones no van necessitar les TIC en el treball productiu ni per a l'estudi perquè no van tenir l'oportunitat de continuar formant-se al llarg de les seves vides. En aquest sentit, consideren que les noves generacions de dones que s'han incorporat al mercat laboral estaran socialitzades en l'àmbit de les TIC. També creuen que ara hi ha menys desigualtats, que els valors són diferents i que les tasques domèstiques es comparteixen més amb les parelles, la qual cosa comporta que les dones puguin disposar de més recursos (temps).

Les estratègies d'apropiació de les TIC: l'oportunitat dels moments vitals, els recursos de proximitat i el suport mutu

Les TIC entren a les seves vides precisament quan el cicle del treball reproductiu pràcticament es dona per acabat. És llavors quan reprenen desitjos postergats, busquen les activitats que donaran sentit a les seves noves rutines, experimenten l'oportunitat de tornar a començar i tornen a donar significat a un projecte vital. La viduïtat, la partida dels fills/filles de la casa familiar, l'escolarització de nets/netes i fins i tot la cura a la parella en situació de dependència poden ser motius per trobar en les TIC un recurs que atorgui nous sentits a la vida. Ocupar el temps en una cosa que agradi, en el que sempre es va voler

fer, és una manera de buscar el plaer. La vellesa pot ser viscuda com una època d'alliberament i d'obertura a noves oportunitats, en paraules d'una de les entrevistades:

“L'ordinador va ser clau, m'hi passava moltes hores, aquella etapa va ser un desfogament total: escriure la meva història, els costums de Banyoles... un autèntic alliberament. Ha estat importantíssim per a mi i els ho aconsello a la gent que està jubilada i a la gent que viu sola” (dona de l'àmbit associatiu, 78 anys, context rural).

En la mesura que es fan grans, algunes dones que qüestionaven poc els papers assignats al gènere en els quals es van socialitzar comencen a oposar-se i resistir-se a aquests rols (Arber i Ginn, 1996). Els estereotips d'edat són percebuts pel contrast amb la població més jove, davant de la sorpresa que expressen davant aquesta nova realitat que l'àvia utilitzi l'ordinador i fins i tot pugui ensenyar algunes funcions, però manifesten que no tenen cap influència sobre l'experiència tecnològica. Per contra, s'identifiquen episodis vitals que demostren l'erràtica construcció estereotipada de les persones grans com a individus solitaris, sense motivacions i que han renunciat a participar activament.

Els entorns de pertinença són importants perquè plantegen més o menys possibilitats d'accés a recursos per incorporar-se a les TIC i el seu ús. Els equipaments específics (centres per a persones grans) són decisius en aquest procés: el seu caràcter de proximitat és clau per a la gestió del temps de les dones que programen una jornada de tasques reproductives. Així mateix, són un tipus d'equipaments amb caràcter "universal" al qual es poden associar fàcilment i amb un cost molt assequible,

amb l'únic problema que es disposi de prou places per a la demanda d'activitats. En el context rural aquesta realitat és més complexa. No sempre els equipaments són pròxims i podria passar que algunes dones no sàpiguen conduir. A més, hi ha menys oferta d'espais de participació per a persones grans que ofereixin aquests cursos. Tot i això, un cop se n'ha après l'ús, pot ser de gran utilitat, ja que generen la possibilitat de diversificar activitats quotidianes (entreteniment, relacions socials, formació, etc.).

També és important destacar el valor positiu que li atorguen al suport mutu en el procés d'aprenentatge, fins al punt que, després de seguir els cursos d'informàtica, en alguns casos, s'han convertit en voluntàries tecnològiques. Les metodologies d'ensenyament sembla que no estan gaire desenvolupades perquè la majoria ha explicat tècniques d'autoaprenentatge, d'aquí la importància que li atorguen al suport mutu.

Els usos de les TIC en clau d'envelliment actiu

El desenvolupament de les relacions socials és una dimensió d'importància vital en l'etapa de la vellesa. La formació tecnològica moltes vegades és una excusa per relacionar-se amb altres persones, però també és utilitzada per revitalitzar relacions de sempre o socialitzar en xerrades amb altres persones sobre el tema. Qualsevol que sigui la motivació, és clar el paper central que tenen en la promoció de les relacions socials entre les dones grans, i aquest factor s'ha de tenir en compte a l'hora de planificar intervencions en aquest àmbit. Possiblement aquesta és la dimensió més important dels usos tecnològics per a l'envelliment actiu, ja que impulsen la participació social i són un espai reconegut per elles mateixes per a la inclusió

social o, en les seves pròpies paraules, “per ser part de l'actualitat”. També hi ha una consciència dels efectes en la salut mental, ja que són recursos utilitzats per sentir-se bé i, de vegades, per distreure's dels problemes quotidians. A més, generen una sensació de seguretat personal, i aquesta és una dimensió subjectiva molt important en les estratègies utilitzades per afrontar els canvis de la vellesa. Tanmateix, encara queda molt per fer en l'àmbit del foment dels usos en la prevenció de situacions de dependència, en l'aprenentatge de nous usos i, fins i tot, en l'aprofundiment d'alguns que puguin ser d'ajuda en la vida diària, com ara aplicacions per a l'exercici físic.

No es visualitza la importància de les TIC per als usos econòmics com les compres per internet o la gestió de tràmits administratius o bancaris. També se'n fa un ús escàs per a la recerca d'informació especialitzada, desconeixen l'ús i la construcció de blogs o d'aplicacions d'actualització d'informació, etcètera. En aquest sentit, seria important promocionar altres usos de l'ordinador i de la xarxa, de manera que ajudin a aprofundir en coneixements i a descobrir nous interessos personals.

El valor de les TIC i les oportunitats en la vellesa per a les dones grans

Les tecnologies, per si mateixes, no han sostingut els canvis que es poguessin produir en les identitats de les dones que ens van relatar les seves experiències, però s'han tornat part de la història de cada una d'elles. Per tant, es tracta de noves etapes vitals que emergeixen acompanyades d'un recurs innovador i que les situa d'una manera diferent davant del món. Lluitar contra la bretxa digital implica actuacions que van més enllà de la mateixa

tecnologia. Per això, és necessari observar com incideixen els factors contextuals. Els elements que configuren els estereotips existeixen, però canvien segons com són les relacions socials que els sostenen, les històries de vida i les noves interaccions que es gesten al voltant. No només és important accedir a recursos, sinó també trobar quin és el sentit de les tecnologies en les seves experiències de vida. Els seus propis testimonis són un factor d'empoderament per a qui encara senti aquest aprenentatge com una assignatura pendent.

És possible que les noves generacions de persones grans tinguin més coneixement de les TIC; no obstant això, també hi ha la tendència que perdurin les desigualtats en aspectes referits a l'ús i en la incorporació de les dones al disseny de les tecnologies. L'adaptació als instruments i el valor que tinguin per a la vida quotidiana requeriran actualitzacions tecnològiques contínues; per tant, el problema no s'acaba amb una generació. Incidir en eixos com la divisió sexual del treball i els usos del temps és una qüestió que es manté vigent, i més en un model social en crisi com l'actual, on algunes pràctiques es reproduïxen fins i tot amb més força, com la cura de les persones.

Bibliografia

ARBER, S.; GINN, J. (1996). *Relación entre género y envejecimiento*. Madrid: Narcea.

BALDASSARRI, S.; MOLINA-GAUDO, P.; VILLARROYA-GAUDO, M.; CEREZO, E. (2009). "The 1st Girls' Day at the University of Zaragoza: attracting women to technology". *Interacción*, núm. 14, p. 1-8.

BONDER, G. (2004). "Mujeres en la ruta hacia la sociedad del conocimiento: Reflexiones sobre contextos y oportunidades". Cátedra Regional Unesco. Jornadas Solidaridad en Red: "Nuevas tecnologías, ciudadanía y cambio social" organitzades per Hegoa-Instituto de Estudios sobre Desarrollo y Cooperación Internacional, Universidad del País Vasco, España.

CASTAÑO, C.; FERNÁNDEZ, J. M.; VÁZQUEZ, S.; MARTÍNEZ, J. L. (2009). *La brecha digital de género: Amantes y distantes*. Madrid: Observatorio E-Igualdad de la Universidad Complutense de Madrid.

CASTAÑO, C. (2008). *La segunda brecha digital*. Madrid: Cátedra.

CASTAÑO, C. (2005). *Las mujeres y las tecnologías de la información. Internet y la trama de nuestra vida*. España: Alianza.

CASTELLS, M. (2006). *L'era de la informació. Vol. II: El poder de la identitat*, cap. I i IV. Barcelona: Universitat Oberta de Catalunya.

CASTELLS, M. (1998). *La era de la informació: Economía, sociedad y cultura*. Alianza Editorial.

CHASTEEN *et al.* (2002). "The Activation of Aging Stereotypes in Younger and Older Adults. The journals of gerontology". *Series B, Psychological Sciences & Social Sciences*, núm. 57, p. 540-547.

COCKBURN, C. (1992). "Abriendo la caja negra: la tecnología en los análisis de la sociología feminista". *Sociología del Trabajo*, núm. 15, p. 91-107.

COLOM BAUZA, J. (1997). "Aportaciones al estudio de los estereotipos de género". *Pedagogía Social*, núm. 15-16, p. 145-154.

COMISIÓN DE LAS COMUNIDADES EUROPEAS-CCE (COM) (2007). “Envejecer mejor en la sociedad de la información. Una iniciativa i2010”. Plan de acción sobre Tecnologías de la Información y de la Comunicación y envejecimiento. Brusel·les: Comisión de las Comunidades Europeas.

COMUNICACIÓN DE LA COMISIÓN AL CONSEJO, PARLAMENTO EUROPEO AL COMITÉ ECONÓMICO Y SOCIAL EUROPEO Y AL COMITÉ DE LAS REGIONES (COM) (2005). *La accesibilidad electrónica*. Brusel·les: Comisión de las Comunidades Europeas, p. 425.

DUQUE, J.; ECHANOGORRIA, A. (coord.) (2008). *La participación social de las personas mayores*. Colección Estudios. Serie Personas Mayores, núm. 11005. Madrid: Imserso.

FAULKNER, W.; LIE, M. (2007). “Gender in the Information Society: Strategies of Inclusion”. *Gender Technology and Development*, 11 (2), p. 157-177.

FERNÁNDEZ-BALLESTEROS, R. (1992). *Mitos y realidades sobre la vejez y la salud*. Barcelona: SG Editores.

FISCHER, A. H.; MANSTEAD, A. S. R. (2000). “The relation between gender and emotion in different cultures”. A: Fischer, A. H. (ed.). *Studies in emotion and social intervention. Second series. Gender and emotion: Social psychological perspectives*, p. 71-94. Cambridge University Press.

GARCÍA CANCLINI, N. (2004). *Diferentes, desiguales y desconectados*. Barcelona: Gedisa.

GARCÍA UREA, S. (2007). “La democratización tecnológica y la inclusión social: un análisis desde lo sociocultural”. Disponible en línea a: <www.analitica.com/premium/ediciones2007/4876591.asp>.

GIL-JUÁREZ, A.; VITORES, A.; FELIU, J.; VALL-LLOVERA, M. (2011). “Brecha digital de género: Una revisión y una propuesta”. A: Barrios Vicente, I. M. (coord.). “Mujeres y la sociedad de la información”. *Revista Teoría de la Educación: Educación y Cultura en la Sociedad de la Información*. Universidad de Salamanca, núm. 12 (2), p. 22-53.

GONZÁLEZ GABALDÓN, B. (1999). “Los estereotipos como factor de socialización en género”. *Comunicar*, núm. 12, p. 79-88. *Revista científica de educación y comunicación*, p. 89-95.

HACKBARTH, S. L. (2001). “Changes in Primary Students’ Computer Literacy as a Function of Classroom Use and Gender”. *TechTrends*, núm. 45 (4), p. 19-27.

HE, J.; FREEMAN, L. (2009). “Are Men More Technology-Oriented Than Women? The Role of Gender on the Development of General Computer Self Efficacy of College Students”. *AMCIS 2009 Proceedings. Paper 672*. Extret el 18 de març de 2012: <<http://aisel.aisnet.org/amcis2009/672>>.

ILC-BRAZIL (2015). *Active Ageing: A Policy Framework in Response to the Longevity Revolution*. International Longevity Centre Brazil.

INSTITUTO DE LA MUJER (2008). *Mujeres y nuevas tecnologías de la información y la comunicación*. Madrid: Instituto de la Mujer.

JAYME, M.; SAU, V. (1993). “Sexo, género y personalidad”. A: *Psicología diferencial del sexo y el género*. Barcelona: Icària.

LEVY, B. R.; SLADE, M. D.; KUNKEL, S. R.; KASL, S. V. (2002). “Longevity Increased by Positive Self-Perceptions of Aging”. *Journal of Personality and Social Psychology*, núm. 83 (2), p. 261-270.

MINISTERIO DE SANIDAD, POLÍTICA SOCIAL E IGUALDAD [et al.] (ed.) (2011). *Libro Blanco del Envejecimiento Activo*. Instituto de Mayores y Servicios Sociales (Imserso).

LOSADA, B. A. (2004). “Edadismo: consecuencias de los estereotipos, del prejuicio y la discriminación en la atención a las personas mayores. Algunas pautas para la intervención”. *Informes Portal Mayores*, núm. 14. Madrid: Portal Mayores.

MARTÍN PALOMO, M. T. (2008). “Los cuidados y las mujeres en las familias”. *Política y sociedad*, núm. 42 (2), p. 29-47.

MEELISSEN, M. R. M.; DRENT, M. (2008). “Gender differences in computer attitudes: Does the school matter?”. *Computers in Human behavior*, núm. 24, p. 969-985.

MIRANDA DE LARRA, R. (2007). *Los mayores en la sociedad de la información*. Pozuelo de Alarcón (Madrid): Fundación Orange.

MISA, T. J. (2010). *Gender Codes: Women and Men in the Computing Professions*. New Jersey (E UA): Wiley IEEE Computer Society.

MONTAÑÉS, J.; LATORRE, J. M. (2004). *Psicología de la vejez. Estereotipos juveniles sobre el envejecimiento*. Cuenca: Ediciones de la Universidad de Castilla-La Mancha.

ORGANIZACIÓN MUNDIAL DE LAS NACIONES UNIDAS (2002). “Envejecimiento activo: un marco político”. *Revista Española de Geriátría y Gerontología*, núm. 37 (2), p. 74-105.

PÉREZ SERRANO, G. (coord.) (2004). *Calidad de vida en personas mayores*. Madrid: Dykinson.

PRIETO, D. [et al.] (2009). *Las dimensiones subjetivas del envejecimiento*. Madrid: Imsero.

QUEROL, V. (2011). *Las generaciones que llegaron tarde. Análisis de las prácticas sociales de los mayores en el ciberespacio*. Barcelona: Editorial UOC.

RAMÍREZ PINO, R. (2008). *¿Dónde estás...? El teléfono móvil y la vida cotidiana. Análisis del caso de las personas mayores en la ciudad de Barcelona* (tesi doctoral). Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Comunicació Audiovisual i Publicitat.

SAYAGO, S. (2009). “Older people and ICT: towards understanding real-life usability and experiences created in everyday interactions with interactive technologies”. A: Stephanidis, C. (ed.). *Universal Access in Human-Computer Interaction, Part I*, HCII 2009, LNCS 5614, p. 154.

SCOTT, J. W. (1990). “El género: una categoría útil para el análisis histórico”. A: AMELANG, J. S.; NASH, M. (ed.). *Historia y género: las mujeres en la Europa moderna y contemporánea*. Edicions Alfons el Magnànim, Institución Valenciana de Estudios e Investigación.

SEGUÍ DOLZ, (2006). *Jóvenes en cibercafés: la dimensión física del futuro virtual*. Barcelona: Editorial UOC.

TEZANOS, J. F. (2004). *La sociedad dividida. Estructura de clases y desigualdades en las sociedades tecnológicas*. Madrid: Biblioteca Nueva.

TODMAN, J. (2000). “Gender Differences in Computer Anxiety among University Entrants since 1992”. *Computers & Education*, núm. 34 (1).

VERGÉS, N.; CRUELLES, E.; HACHE, A. (2009). “Retos y potencialidades de las mujeres en la participación de la sociedad de la información”. *Feminismo/s*, núm. 14, p. 163-182.

VILLAR, F.; TRIADÓ, C. (2006). *El estudio del ciclo vital a partir de historias de vida: Una propuesta práctica*. Barcelona: Universitat de Barcelona.

WOLTON, D. (2004). *La otra mundialización: Los desafíos de la cohabitación cultural global*. Barcelona: Gedisa.